

JOSEPA CORTÈS ESCRIVÀ
VICENT PONS ALÓS

UNA CLAU CRIPTOGRÀFICA D'ALFONS EL MAGNÀNIM PER A LA GUERRA AMB CASTELLA (1429)

RESUMEN

A finales de la Edad Media se generaliza el uso de la criptografía en las diferentes cancillerías europeas, al mismo tiempo que se multiplican los métodos utilizados como base para las escrituras cifradas. La clave que damos a conocer, procedente del fondo Mayans, en el Colegio del Corpus Christi, de Valencia, emplea un abecedario en clave y una serie de signos arbitrarios y otros ideogramáticos que representan personajes, ciudades y otros conceptos abstractos. Fue creada en tiempos d'Alfons el Magnànim, en 1429, momento de la guerra con Castilla.

ABSTRACT

The use of cryptography in different European chanceries becomes generalized by the end of the Middle Ages, and the methods used as a base for ciphered writings increase at the same time. The key we are publishing, belonging to the Mayans collection, at the *Colegio del Corpus Christi*, in Valencia, makes use of a ciphered alphabet as well as a series of arbitrary and ideogramatic signs representing people, cities, and other abstract concepts. It appeared in 1429, under *Alfons el Magnànim*, at the time of the civil war with Castile.

Les aficions historiogràfiques dels il·lustrats valencians del segle XVIII expliquen l'aparició esporàdica, entre els seus papers personals i biblioteques, de documentació medieval provinent d'arxius públics o d'anteriors col·leccions. Aquest és el cas del Fons Maians (B.A.H.M.), conservat al Col·legi del *Corpus Christi*, de la ciutat de València. Entre l'escassa documentació quatrecentista destaca el tractat «Art de ben morir», procedent, ben possiblement, de la biblioteca de Calixte III¹, i el que a primera vista sembla un llibre de correspondència

¹ GARCÍA ARACIL, S., «Un manuscrito inédito del siglo xv titulado "Art de ben morir"», *Anales valentinos*, 4 (1976), pp. 371-414.

entre el rei i el batle general de València². L'anàlisi del contingut d'aquest darrer manuscrit ens fa pensar que es tracta d'un llibre de Batlia, dels coneguts com a «Llibre d'estols e armades». El volum, enquadernat en pergami, de 503 folis i de 215 × 285 mm. de format, conté una gran diversitat d'assumpes, com és una detallada descripció de la composició de l'armada reial, furs i privilegis relatius a l'esmentada armada, les ordinacions del seus oficials i càrrecs, així com els drets pertanyents al rei en les armades i cavacaldes, allotjament per pobles a l'armada, nòmines de nobles i uns altres textos, entre els quals les «Constitucions Catalonie feudales». Al foli 435 v.º, abans d'una carta d'Alfons el Magnànim dirigida a Joan Mercader, batle general de València, datada a Mallorca el 5 de juny de 1432, es troba la clau criptogràfica objecte d'aquest estudi, la més antiga de les conegudes per a la Corona d'Aragó³.

L'observació del manuscrit poca llum ens ofereix a l'hora de datar amb precisió la clau, ja que aquesta apareix sense cap indicació cronològica, i les dates extremes del volum abasten del 1371 al 1455. Ara bé, una clau criptogràfica de la claredat d'aquesta, composta per un abecedari i una sèrie de signes arbitraris que representen personatges, ciutats i altres conceptes més abstractes, ha estat creada per a un moment determinat i un conflicte concret; i és a partir de l'estudi dels llocs i individus nomenats a la clau, que la podem circumscriure al regnat del Magnànim i, més concretament, al moment de les hostilitats que es produïren al llarg de l'any 1429 entre Castella i la Corona d'Aragó, o millor, entre Juan II de Castella i el seu favorit, Alvaro de Luna, i Alfons el Magnànim i els seus germans, Joan i Enric.

A finals de l'Edat Mitjana es generalitza l'ús de la criptografia en les diferents cancelleries, al mateix temps que es multipliquen els mètodes emprats com a base per a les escriptures xifrades. Dels sistemes utilitzats en la clau que donem a conèixer es constata no sols l'ús simultani de diversos mètodes sinó també el recurs a ideogrames per a referir-se a llocs i personatges, tot i abandonant els sistemes més simples de substitució alternativa de lletres, ús d'alfabets estrangers o atribució de pseudònims a cadascun dels subjectes, físics o jurídics, involucrats⁴.

* * *

² Biblioteca-Arxiu Històric Maiansà (B.A.H.M.). Col·legi Corpus Christi, signatura 677.

³ Sobre claus criptogràfiques del xv-xvi, cfr. ARAGÓ, A. M., «Una clau criptogràfica del segle xv», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad de Barcelona*, XII (1968), pp. 171-176; *Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*, t. XXXVI, Barcelona, 1869, p. 185; AIRALDI, G., «Paleografia e criptografia nella storia genovese del Quattrocento», *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, Génova, 1974, pp. 113-152; SALAS BOSCH, X. de, «Una lletra xifrada en català», *Estudis Universitaris Catalans*, XVI (1931), pp. 374-377; CONDE DELGADO DE MOLINA, R., «Una clau criptogràfica relacionada con la germania de Valencia», *Saitabi*, XXVIII (1978), pp. 25-31; GUBERN I DOMÈNECH, R., «Un document de 1348 sobre la Unió», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, I (1952), pp. 45-46.

⁴ Cfr. RICHARD, J., «Cryptographie dans l'antiquité et le Haut Moyen Age», en *L'Histoire et ses méthodes* (París, 1961), pp. 616-632; COSTAMAGNA, G., *Tachigrafia notarile e scrittura segreta medioevale in Italia*, Roma, 1968; STIENNON, J., *Paléographie du Moyen Age*, París, 1973, pp.

Durant l'estada del Magnànim a Nàpols, els seus germans, Joan i Enric, ajudats per alguns nobles castellans, conspiraren contra Juan II de Castella i el seu prepotent favorit, Alvaro de Luna. Aquest darrer, que aconseguí interceptar unes cartes dirigides per l'infant Enric al rei de Granada en què li sol·licitava la col·laboració contra el rei castellà, procedí a l'embargament dels seus béns i a la seua expulsió de Castella. El rei Alfons secundà també les ambicions dels seus germans, tot declarant la guerra al país veí i envaïnt-lo amb les seues hosts. La resposta castellana s'adreçà contra Villena, Capdet i Biar, a la qual envià el governador de València, Ximén Pérez de Corella, diverses tropes perquè la defensassen.

El 5 de juny de 1429, davant l'amenaça que suposaven els dos mil homes enviats per Juan II a les fronteres valencianes, Alfons V ordenà al seu batle que guarnís els castells limítrofs. Ja en el mes de juliol, el Consell de la ciutat de València decideix contribuir-hi amb homes i diners, especialment amb escortes armades trameses als punts estratègics de la frontera: Bunyol, Xelva, Xulilla i Xiva. La intervenció de la reina, Maria de Castella, tractant d'evitar un conflicte entre el seu germà i el seu marit, va aconseguir que la guerra no adquirís majors proporcions i que s'establiren treves per cinc anys, a Majano, signades entre altres pel cavaller Pere Maça. De tota manera, aquella continuà d'una manera esporàdica: el governador d'Oriola, Pere Maça de Liçana, conquistà Villena i provocà la desfeta de l'estol castellà que havia desembarcat a la Torre de l'Aljub, prop d'Elx.

Les hostilitats amb Castella es feren sentir sobretot a la zona interior del regne de València, fronterera amb Castella, i que esdevingué sovint escenari de cops de mà, expedicions armades i incursions sobtades que l'assolaren (Bunyol, senyoriu dels Mercader; Aiora, del rei; la Font de la Figuera, de Pere Maça; Xelva, de Pere Lladró; Xiva, de Guillem Ramon de Moncada, etc.).

Catalunya, que no veia els beneficis que li podia reportar aquest conflicte, adoptà des de primera hora una ferma posició de no beligerància, la qual cosa afavoriria la ràpida solució de les hostilitats encetades. Efectivament, la «guerra» amb Castella no responia clarament als interessos de la Corona d'Aragó, sinó que era producte, més aviat, d'ambicions dinàstiques i familiars⁵.

* * *

129-133; BISCHOFF, B., «Übersicht über die nicht diplomatischen Geheimschriften des Mittelalters», *Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung*, LXII (Viena, 1954), pp. 1-27.

⁵ Sobre aquest conflicte encara poc estudiat, cfr. PÉREZ PÉREZ, D., «Aportación económica de Valencia a la guerra entre Aragón y Castilla», *IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, IV (Zaragoza, 1984), pp. 161-169; CARIÑENA, R.; DÍAZ, A., «Paus i treves entre la Corona d'Aragó i Castella en temps del Magnànim: les seues repercussions al regne de València (1430-1458)», *Analís de la Universitat d'Andorra* (en premsa); GUAL CAMARENA, M., «Las treguas de Majano entre Aragón, Navarra i Castilla (1430)», *Cuadernos de Historia de España*, XVI (Buenos Aires, 1951), pp. 79-109; BENITO RUANO, E., *Los infantes de Aragón*, Pamplona, 1952; HINOJOSA MONTALVO, J., *Crónica de Pere Maça*, edició, introducció, notes i índex per..., Valencia, 1979; RIQUER, M. de, *Vida i aven-*

La clau, composta probablement per algun oficial de la Cancelleria per a la correspondència entre Alfons el Magnànim i el batle general de València, Joan Mercader⁶, consta de tres parts:

- un abecedari, format per 17 signes per a les consonants de l'alfabet llatí, més altres 3 per a cadascuna de les cinc vocals, a causa del seu major ús.
- una relació de personatges, topònims i termes militars, amb els corresponents símbols de substitució. Posteriorment a la redacció de la clau primigènica se li afegí un segon bloc de signes, provinents d'un altre abecedari, com es desprén de la seua situació al final del foli, després dels «nichil importantes», escrit amb una tinta diferent, i també de la nota marginal: «aliud abecedarium in libro intitulado 'Segon d'estols e armades', cartes CLX-CLXI». D'altra banda, el sistema emprat en aquest segon bloc és ideogramàtic.
- una sèrie de 9 signes, qualificats com a «nichil importantes», introduïts per a augmentar la confusió i dificultar el desxiframent de la clau.

L'anàlisi del segon grup de signes concretitza el moment, la zona geogràfica d'acció de la clau i els participants:

- regnes i ciutats*: No únicament s'hi fa referència als territoris vinculats al conflicte (la Corona d'Aragó, Navarra i Castella i els seus principals ports i ciutats: Barcelona, Zaragoza, València, Cartagena i Gibraltar), sinó també els eventuais aliats (Portugal i Granada, i les ciutats de Ceuta, Almeria i Màlaga).

Personatges:

Rei de Castella	Juan II (1406-1454).
Rei de Navarra	Juan II (1425-1479).
Rei de Granada	Muhammad VIII (1423-1427, 1429-1431, 1431-1444).
Rei d'Aragó	Alfons V (1416-1458).
Infant don Enric	Duc de Villena i mestre de l'Ordre de Santiago (1409-1445).
Infant don Pedro	Infant d'Aragó.
Reina d'Aragó	Maria de Castella.
Reina de Castella	Maria d'Aragó.
Reina de Portugal	Felipa de Lancaster.
Rei de Portugal	Joan I (1383-1433).
Reina de Navarra	Blanca (1425-1441).

tures de don Pero Maça, Barcelona, 1984; CABANES CATALÀ, M., «Secuelas de la guerra entre Castilla y Aragón: Confiscaciones de bienes a mercaderes castellanos», *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, I (Valencia, 1975), pp. 149-153.

⁶ A l'encapçalament de la clau apareix la direcció «cum baiulo generalis Valencie».

Príncep de Castella	Enric IV (1454-1474).
Príncep de Navarra	Carles, príncep de Viana (†1461).
Infanta de Navarra	Blanca, futura dona d'Enric IV (1435).
Infanta, muller de don Enric ..	Caterina de Castella.
Mossén Corella	Eximén Pérez de Corella, governador general de València (1429-1448), senyor de Pardini-nes i comte de Cocentaina.
Pero Maça	Pere Maça de Liçana (1360-1448), governador de Xixona, senyor de Moixent, la Font de la Figuera, etc.
Mossén Joan de Pròxita	Comte d'Almenara, conseller i camarleng d'Alfons V.

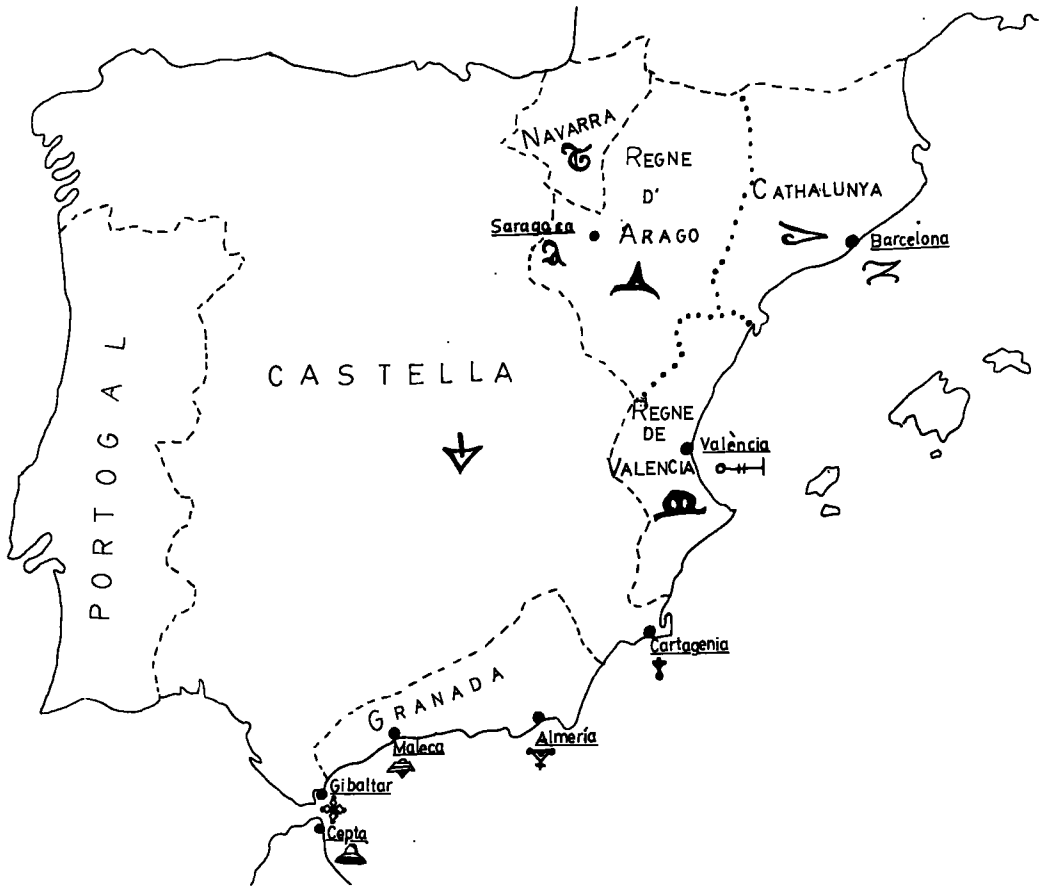

Fig. 1.—Geografia de la clau, amb els signes corresponents a cada regne i ciutat

Mossén Bernat Centelles	Amb l'anterior s'encarregà de recollir fons del braç militar per a la guerra. Morí el 1433.
Mossén Pere Centelles	Baró de Cortes, germà de l'anterior.
Mossén Guillem Ramon de Montcada	Portanveus del governador general de València, senyor de Xiva.
Mossén Pere de Montcada	Senyor de les baronies de Vilamarxant i Castellnou, germà de l'anterior (†1443).
Mossén Pere Lladró	Senyor de Xelva i Castalla.
Micer Gabriel de Palomar	Advocat assessor de València.
En Ponç des Pont	Membre de la Junta, junt amb l'anterior, elegida en València per a tractar el problema de la guerra.
Pere Bou	Lloctinent del governador de València.
Alvaro de Luna	Condestable de Castella (†1453).
Jurats de València	1428-29: Galcerà Castellví, Alfons Corella, Clement Vilanova, Jaume Valençà, Joan Alegre, Guillem Gensor. 1429-30: Mateu Llançol, Guillem d'Alpicat, Guillem de Solanes, Joan d'Almudever, Manuel Exarch.

* * *

Els signes es poden agrupar en 6 categories:

1. *Signes alfabètics simples*, l'anàlisi dels quals evidencien els distints models gràfics emprats pel fautor de la clau⁷.

a	l		regne de València
	Zaragoza		Bernat Centelles
c	a		o
	c		Gabriel de Palomar
	g		Pere Ladró
	s		jurats de València
m	a		

L'escriptura utilitzada per a la confecció de la clau és la gòtica bastarda.

[7]

	buena volentat		b
	z		concòrdia
	vescompte de Mançanera		frontera
	<i>nichil</i>		v
	Navarra		discòrdia
	naus		Barcelona
	d		y

2. *Bigrames.*

	i
	u
	<i>nichil</i>
	e

3. *Abreviatures.*

	u		e
	rei de Castella		i
	i		rei de Navarra
	Bernat Centelles		<i>nichil</i>
	a		pau
	p		

4. Paraules.

calua regiment
en fama
hora defensió
monba *nichil*

tanta necessitat
tanto *nichil*
Bit Pere Bou
blra guerra

5. Xifres àrabs.

3- gent d'armes
 3 *nichil*
 10 mala volentat

6. Altres signes.

† retornada
 ⊕ h.
 + m
 †† diners
 > n
 ★ o
 † *nichil*
 ★ Pere Centelles
 † Guillem Ramon de Montcada
 ∇ Catalunya
 † pacificació
 † r
 † regne d'Aragó
 † f
 † *nichil*

⊙ *nichil*
 ⊙† ciutat de València
 †† rei de Granada
 †† mossén Corella
 †† Pere Maça
 †† Joan de Pròxita
 †† rotura
 † x
 † Castella
 † t
 ⊙ socors
 † Pere de Montcada
 † galeres
 ● e
 † Ponç des Pont

	A [1429]	B [1437]	C [1454]	D [1457]	E [1520-21]
a	c. m op	.	8 + 6	m k p	♀ 3
b	r	..	o 3	r 6	4
c	e	<	9 0	p 7	8
d	r	m	e 7	5 8	++
e	⊙ ⊙ ⊙	↑	# # ⊙	z 0 4	> f
f	++	ooo	A. R	π 6	#°
g	5	2	u 1	88 α	⊙
h	⊙	r	∞ α	+ 4	8
i	α. f 3	8	5 0 5	8 2	I
l	2	6	++ :	R P	6
m	+	2L	7 2	u u	55
n	>	6	q B	E a	a
o	p. A do	≅	q do	p 2 3	2 to
p	q	#	8 0	u 4	q

	A	B	C	D	E
q	Ⓐ	Ⓛ	Ⓜ 9	Ⓟ 1	Ⓡ
r	Ⓢ	Ⓣ	Ⓥ 3	Ⓦ 2	Ⓨ
s	Ⓩ	Ⓩ	Ⓧ 6	Ⓨ 13	Ⓩ
t	Ⓜ	Ⓩ	Ⓨ 7	Ⓩ 5	Ⓩ
u	Ⓢ Ⓣ Ⓡ	Ⓩ	Ⓩ 00	Ⓨ 10 0	Ⓡ 00
x	Ⓢ	Ⓩ	Ⓜ 10	Ⓨ 000	Ⓡ
y	Ⓢ	Ⓩ	Ⓧ 11	Ⓨ 11	+
z	Ⓡ	Ⓡ	Ⓨ 12	Ⓨ 11	—
k	—	□	—	—	—

Fig. 3.—Comparació de varies claus criptogràfiques dels segles xv i xvi. A: Alfabet de la clau d'Alfons el Magnànim per a la guerra amb Castella. B: *Idem* utilitzat entre Guillem Ramon de Montcada i Antoni Amat, embaixadors del Magnànim davant del rei de França (cfr. ARAGÓ, A. M., *op. cit.*). C: *Idem* de Giovanni Lodisio Marruffo (cfr. AIRALDI, G., *op. cit.*). D: *Idem* d'Antoni Maineri (cfr. AIRALDI, G., *op. cit.*). E: *Idem* relacionada amb la germania de València (cfr. CONDE, R., *op. cit.*).

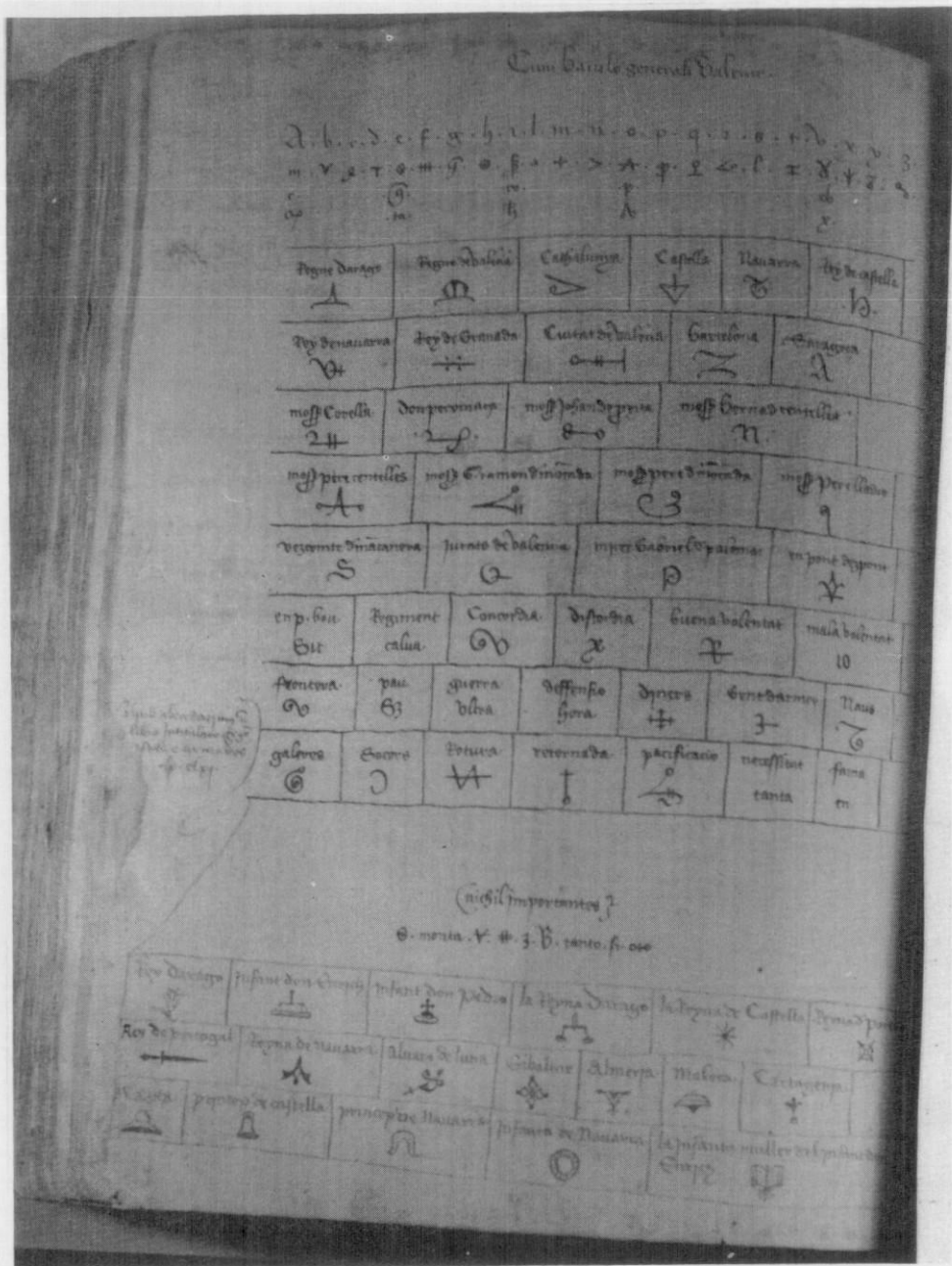

Fig. 4. — Clau criptogràfica d'Alfons el Magnànim per a la guerra amb Castella (1429), en el *Llibre d'estols e armades*, de la B.A.H.M.